

concepció de la cura de l'ànima. També ens sembla rellevant l'aproximació a la manera de llegir els diàlegs i a com ens impulsen a fer una reflexió pròpia sobre els continguts que s'hi exposen en tant que principi hermenèutic bàsic que sovint no és ben entès. Cal ser prudents a l'hora d'establir, per exemple, l'existència d'una teoria de les formes. En el joc d'ambivalències i disjuntives mai acabades de tancar, Annas ens proposa un Plató complet, palpable, ric, possiblement una mica massa purità per a alguns gustos, possiblement una mica massa intel·lectualista també per a alguns altres gustos. Enoanda ha tingut un gran encert en la publicació d'Annas. Tanmateix, aquest volum conté errates que de ben segur seran fàcils de corregir en una propera edició.

BERNAT TORRES

Universitat Internacional de Catalunya
btorres@uic.cat

Berti, Enrico. *Perfil d'Aristòtil*, Sabadell: Edicions Enoanda, 2019, 267 pàgines. ISBN: 978-84-120711-1-5.

Escriure una recensió del *Profilo* de Berti a 2021 pot semblar del tot sobrer i, per tant, criticablement ociós. Fora cert que l'actualització que a 2012 va fer-ne l'autor, de l'original de 1979 ràpidament esdevingut clàssic, podria justificar un nou examen de l'obra, la qual d'altra banda hauria guanyat interès quant al conreu de la filosofia en català en aparèixer la pertinent traducció que aquí ressenyem. I com que, endemés, aital traducció no va aparèixer fins a 2019, el considerable retard d'aquesta recensió quant a l'aparició de la versió ressenyada quedaria prou excusat. Tanmateix, Enrico Berti reconeix en el prefaci a la nova edició que aquesta hi aporta pocs canvis i només alguns d'ells serien remarcablement substancials, com ara el relacionat amb la seva consideració última del motor immòbil aristotèlic. A què, doncs, posar-nos-hi, amb una ressenya de quelcom tan aparentment «antic»? La resposta ens la dona la mateixa Història de la Filosofia, on trobarem més fidelment reflectit l'esperit de la disciplina filosòfica: la discussió constant sobre els problemes perennes. I en aquí, tot comptat i debatut, deixaria de tenir sentit el concepte d'*actualitat* per brillar amb llum pròpia el mateix concepte de *problema*, que s'instal·la de forma gairebé ahistòrica en el centre de la nostra activitat. Així doncs, una ressenya del *Profilo* de Berti el 2021 fora del tot pertinent i no tant per la indiscutible vigència del pensament aristotèlic, com per la pertinència presència dels problemes filosòfics discutits per Aristòtil en la seva ja més que bimil·lenària posteritat.

Vista des de la perspectiva acabada de palesar, l'obra que comentem és gairebé un exhaustiu catàleg del que una ment filosòfica no pot deixar de

considerar. Des de la Lògica a la Filosofia Pràctica passant per la Metafísica o l'Estètica, la pràctica totalitat de les qüestions que l'Estagirita va entomar hi queden reflectides, i som del parer que aitals qüestions no ens han abandonat pas ni han deixat de formar el canemàs de la reflexió filosòfica. El professor Berti, de més a més, s'ajusta de manera especialment certera a la font i, sense que la lectura del cos del text quedi entorpidida, aconsegueix també de fer-la generosament present a través d'una intel·ligent selecció dels passatges referenciats a les notes al peu. Una estratègia expositiva que queda brillantment curullada per una introducció sociohistòrica enriquida amb pertinents apunts biogràfics (tot plegat, capítol primer i primer apartat del segon), part que satisfarà els conreadors de la historiografia de la Filosofia.¹

Quant a la part més substancialment filosòfica, el text avança a partir de l'exegesi de la relació que segons Aristòtil hi ha entre llenguatge, pensament, i realitat (tres darrers apartats del capítol segon), amb nombroses referències al contingut dels *Tòpics* i les *Categories* i un epicentre situat al segon paràgraf de la p. 62. I posats a fer-ne algun comentari crític, hom podria assenyalar en tot cas que aquesta secció de l'obra es tanca amb una al·lusió a la filosofia hegeliana que no acabaria de fer justícia a l'autor d'Stuttgart: «Aristòtil aconsegueix demostrar la possibilitat de la multiplicitat i de l'esdevenir, (...) no és possible un esdevenir sense un objecte que esdevingui, un procés que no sigui procés d'una cosa: el seu [descobriment per part d'Aristòtil té un] valor perenne, clàssic, [i] és testimoni per l'ús que en faran vint-i-dos segles més tard els crítics de Hegel (Marx, Feuerbach, Trendelenburg) per refutar la pretensió idealista d'un esdevenir constituït només per conceptes, per predicats, per categories lògiques, sense subjecte empíric» (p. 82-83). I és que òbviament no fora casualitat que l'*Enciclopèdia* hegeliana es tanqui amb la cita de la *Metafísica* aristotèlica en què s'al·ludeix a l'element noètic com a receptacle d'allò intel·ligible i de la substància, en una clara reivindicació que el *Geist* també és món, tot i que no tot ell (només la realitat efectiva o *Wirklichkeit*, farcida de raó).

L'obra segueix amb tot un capítol dedicat formalment a la teoria de l'argumentació, i les *Refutacions sofisticades* i els dos *Analítics* passen a guanyar protagonisme, així com el *De interpretatione*. És la part més tècnica del llibre, la qual cosa es correspon, segons Berti, amb el fet que per a Aristòtil «cap dels que han practicat la dialèctica no ha ensenyat com es practica, quins són els elements de les seves argumentacions, quines són les fonts de les quals es poden obtenir, com s'ha d'interrogar i disposar les argumentacions, com s'ha de respondre i defensar-se de les argumentacions dels altres, i en general com

1. Caldrà que el lector, però, rectifiqui la data apareguda de la mort d'Espeusip (338 a.C. –si seguim l'edició de 2012– en comptes de 388 a.C., tal com apareix al text), la data consignada com a retorn de l'Estagirita a Atenes (335/4 a.C. en comptes de 353/4, tal com apareix a la p. 39), i canviï un «Xenòfanes» de la p. 54 pel corresponent «Xenòcrates».

s'ha de sil·logitzar» (p. 94), dèficits que l'Estagirita hauria mirat de corregir. En fer-ho, Aristòtil hauria de nou mostrat que «entre llenguatge pensament [sic] i realitat hi ha una relació de conformitat, segons la qual el llenguatge no és més que una impressió, convencional, i per tant, diferent per a homes diferents, del pensament, que al seu torn és la representació no convencional i per tant idèntica per a tots els homes, de la realitat» (p. 105).² Finalment, en acabar del que podríem anomenar «exposició de la lògica aristotèlica», Berti dedica un breu apartat a la retòrica i poètica aristotèliques, probablement insuficient per als especialistes en aïtals disciplines, però adequadament orientatiu per als que no hi estiguin avesats.

El següent capítol, «Les causes primeres de l'esdevenir», ens introdueix en la secció més densa i abstracta de l'obra, que es completa amb el capítol cinquè, «Les causes primeres de l'ésser». Hem arribat al rovell de l'ou de la filosofia aristotèlica, amb la *Física* i la *Metafísica* com a principals obres de referència, no anecdòticament secundades pel majestuós *De anima* o el *De generatione et corruptione*, per posar només dos exemples d'obres «complementàries». I val a dir que és arribats aquí, que el text mostra ja sense embuts el geni filosòfic de Berti, capaç de reproduir condensadament però profitosa l'agudesia teòrica de l'Estagirita. La seva explicació de la consideració aristotèlica de la substància és exemplar, i té la virtut afegida d'estar pertinentment posada en relació amb els criteris de la investigació filosòfica que Aristòtil va postular com a prevalents davant l'estricta tradició platònica. En aquest sentit, l'apel·lació a l'experiència i a la substància particular (o segona) com a primeres i inexcusables fonts de coneixement hi queda magistralment exposada, i els arguments més subtils i alhora contundents de la *Metafísica*, com ara el de la prioritat ontològica de l'acte davant la potència, pertinentment esclarits. La secció es tanca amb tot un apartat dedicat a la substància immòbil com a causa primera, part de l'obra on el lector trobarà l'explicació de la idea aristotèlica de l'acte pur que temps a venir haurà de donar tan poderós resultat teològic. I com que l'ombra de Hegel és allargada, sembla que Berti no n'escapa: Com sinó interpretar l'explicació que el filòsof italià dona de l'intel·lecte actiu –al marge ara de la qüestió de la seva o no immortalitat *individual*– postulat per l'Estagirita? La trobem a les pàgines 150-151: «[L]intel·lecte actiu (...) és immortal, etern, per tant preexistent i sobrevivent a cada individu (...). Probablement és un intel·lecte únic (...), pertanyent per tant a tota l'espècie humana, però dotat, a diferència de les formes de les altres espècies, d'una substancialitat pròpia i això no obstant capaç de fer igualment de motor dels individus en el moment que aquests

2. En aquesta secció el lector haurà de nou de fer algunes rectificacions, si més no un parell: substituir el primer «categòrica» per «contingent» al segon paràgraf de la p. 110, i substituir el «proposicional» del segon paràgraf de la p. 113, per «proposicional».

exerceixen la capacitat intel·lectual. Per tant, (...) es pot dir que en l'intel·lecte immortal actiu cada home, en la mesura que membre de l'espècie, sobreviu com a pensant en acte a la seva vida individual». Al marge de l'especificitat de l'explicació hegeliana de l'Esperit, és un lloc comú d'assenyalar els poderosos paral·lelismes i analogies que poden establir-se entre els pensaments de tots dos autors, i en aquesta versió de l'intel·lecte actiu aristotèlic el professor Berti no deixaria de palesar-ho.³

Passat el Rubicó de la metafísica aristotèlica, en fi, el *Perfil* es tanca amb l'exegesi de la filosofia pràctica de l'Estagirita, una darrera secció que el mateix autor ha presentat com el que va ser el seu primer contacte amb aquesta branca del pensament aristotèlic.⁴ Òbviament el comentari se'n ressent un xic, tot i que les claus fonamentals de les qüestions en joc hi són pertinentment donades, com ara la idea que «la filosofia pràctica, a causa de la naturalesa particular del seu objecte, que depèn en gran part de la llibertat humana, no té el mateix mètode que la filosofia teòrica, no porta a terme autèntiques demostracions, sinó que emprà altres formes d'argumentació, les dialèctiques» (p. 201), o també la fonamental distinció entre la prudència i la «sapiència», val a dir en aquest cas que esplèndidament servida al tercer apartat del capítol «Les condicions de la felicitat individual». En tot cas s'hi podria objectar, quant a la globalitat de l'exposició d'aquesta part de la filosofia aristotèlica, que Berti incorre en l'habitual parany, a judici nostre, de parlar en termes d'individu i societat a l'hora de referir-se a la *polis*, quan la font no ho propiciaria pas. Els grecs del segle IV a.C., de fet, no tenien cap paraula que ara es pugui traduir satisfactòriament amb la nostra paraula *individu*, i és el cas que l'al·lusió a la singularitat remetia fortament a la pluralitat, típicament a partir del distributiu *hékastos*: cadascú del conjunt, cadascun de nosaltres. Aristòtil no n'és pas l'excepció, i idèntica impossibilitat de traducció al lèxic de l'època s'aplicaria al nostre terme «societat», per comunament deure's la seva comprensió a l'antropologia individualista liberal, gairebé als antípodes de l'aristotèlica.

CARLES JOSÉ I MESTRE

Universitat de Barcelona
cjose@ub.edu

3. Quant a tot aquest important i central bloc de l'obra, caldrà que el lector corregeixi novament el text almenys tres cops: primer substituint a la p. 155 tot un «per què serveix» per un «per a què serveix» (cursiva nostra), després substituint el segon «quantitat» del segon paràgraf de la p. 174 per «qualitat», i finalment substituint «subjecte» per «objecte» al segon paràgraf de la p. 180.
4. Cf. «Le mie passeggiate con Aristotele» (*Peitho – Examina Antiqua*, 7, 2016, 55-67).